

สามสหายธรรมแห่งสวนโมกข์

เมื่อหลวงพ่อบุญญานันทะได้แสดงปาฐกถาครั้งประวัติศาสตร์ที่ประกาศถึงอุดมการณ์และจุดยืนแห่งการทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาของท่านในวันมหาสังฆสันนิบาตที่ลานอโศกวัตมหาธาตุวรารังสฤษฎ์ กรุงเทพมหานคร ท่ามกลางพระภิกษุสงฆ์หลายพันรูปเมื่อประมาณ ปี พ.ศ. 2518 ท่านได้กล่าวถึงเรื่องราวหลายๆเรื่องและแทรกความรู้จากวรรณกรรมที่ยิ่งใหญ่เอาไว้มากมายเช่น ผู้ชนะสิบทิศและสามก๊ก

ท่านได้เปรียบเทียบพระสงฆ์กับตัวละครในสามก๊กให้ฟังว่า เดียวนี้ พระสงฆ์ของเราหาพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถที่จะเป็นทหารเอกของพระพุทธเจ้า ระดับ กวนอู เดียวหุ่ยได้ยาก มีแต่ทหารเลวที่ตีชิงตีฉาบกัน โดยทั่วไป แล้วพระศาสนาจะไปรอดได้อย่างไร

ครั้งที่ประเทศจีนเกิดกบฏแผ่นดินถูกปกครองด้วยกัณฉินเต็มไปด้วยการ โง่กินคอร์รัปชั่น สหายทั้งสามคือ พระเจ้า เล่าปี่ กวนอู และเตียวหุ่ย ได้มาวิเคราะห์สถานการณ์บ้านเมืองที่นับวันแต่จะตกต่ำ ไม่มีใครอาสาปกป้องบ้านเมืองให้พ้นจากความเสียหาย สามสหายจึงร่วมกันสาบานว่าจะช่วยกันปกป้องบ้านเมืองจากความตกต่ำเสียหายให้กลับมาเจริญรุ่งเรืองสงบร่มเย็นดังเดิม นี่ก็ที่มาแห่งตำนานสามสหายร่วมสาบานแห่งสวนท้อ

ข้าพเจ้าคิดถึงวรรณกรรมสามก๊กตอนที่หลวงพ่อบุญญานันทะเล่าไว้แล้ว หวนระลึกถึงสามสหายธรรมแห่งสวนโมกข์ ซึ่งต่างก็ได้มามองเห็นความเสื่อมโทรมของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยทั้งด้านการศึกษาและปฏิบัติจึงได้ร่วมกันตั้งจิตอธิษฐานที่จะบวช มอบกายถวายชีวิตแด่พระรัตนตรัยเพื่อตั้งใจฟื้นฟูพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เต็มสติกำลัง ซึ่งท่านทั้งสามทำได้ตามปณิธานทุกประการ

นี่คือเรื่องที่ข้าพเจ้าจะเล่าต่อไปว่า สามสหายธรรมทั้งสามท่าน โคจรมาพบกันได้อย่างไร เพื่อเป็นคติเตือนใจและข้อคิดทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ว่า หากเห็นปัญหาของชาติ หรือของพระศาสนา อย่าได้รอช้าให้ใครช่วยแก้ไขเลย จงกระโดดลงไปแก้ปัญหานั้นด้วยตนเองอย่างเต็มสติกำลังจนกระทั่งชีวิตจะหาไม่เกิด

ท่านทั้งสามได้บำเพ็ญตนเป็นต้นแบบอย่างสง่างาม ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด สัปดาห์แรกแห่งการจากไปของหลวงพ่อบุญญานันทะ สื่อมวลชนทุกแขนงได้นำชีวิตและงานของท่านมาลงไว้อย่างละเอียดในทุกแห่งทุกมุมเท่าที่จะทำได้ เพื่อจะได้ให้ชนรุ่น

หลังได้รับรู้และยึดถือเป็นแนวทางแห่งการดำเนินชีวิตในฐานะที่เป็นพระสงฆ์ที่บวชตลอดชีวิตระดับทหารเอกของพระพุทธเจ้า และเป็นประกาศแห่งแสงธรรมที่เปล่งแสงสว่างชี้ทางแห่งพุทธธรรมอันถูกต้องแก่เพื่อนมนุษย์อย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยจนวันละสังขาร เป็นพระมหาเถระที่เสียดสีเพื่อพัฒนาการศึกษาแห่งคณะสงฆ์ไทยที่ควรค่าแก่พระมหาเถระรุ่นหลังจะถือเป็นแบบอย่าง เป็นผู้รักงานเท่าชีวิตดังคติธรรมที่ท่านได้ถ่ายทอดสู่ลูกหลานให้ตระหนักถึงความสำคัญของการทำงานเสมอมาว่า งานคือชีวิต ชีวิตคืองาน บันดาลสุขทำงานให้สนุก เป็นสุขเมื่อทำงาน

สื่อต่างๆ ได้นำประวัติของท่านออกเผยแพร่และกล่าวถึงสหายธรรมของท่าน ที่ต่างก็อธิบายจิตมอภกายถวายชีวิตแก่พระรัตนตรัยจนวาระสุดท้ายในหลายแห่งหลายมุม

พุทธศาสนิกชนผู้ให้ความสนใจประวัติการทำงานและการอธิบายธรรมะของพระสงฆ์ที่มีศรัทธาอย่างแรงกล้า อุทิศตนเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ต่างถามว่า พระมหาเถระที่เป็นสหายของท่านนั้นเป็นใครบ้าง ถือเป็นประเด็นร้อนในวงการผู้สนใจงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่จะนำมาสนทนาพูดคุยเพื่อส่งเสริมพลังใจในการศึกษาปฏิบัติและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป

สามสหายที่ต่างก็อุทิศกายใจภายใต้ร่มผ้ากาสาบวชตลอดชีวิตและได้ฝากผลงานการประกาศธรรมและคำจูงพระพุทธศาสนาอย่างเข้มแข็งไว้ให้ลูกหลานได้กล่าวขวัญด้วยความชื่นชมคือ หลวงพ่อพุทธทาส หลวงพ่อปัญญาณันทะ หลวงพ่อบุญชวน หรือหากเรียกตามพระราชทินนามของท่าน คือ พระธรรมโกศาจารย์(พุทธทาสภิกขุ) พระราชญาณกวี (บ.ช. เขมาภีรต)และพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาณันทะ ภิกขุ)

พระมหาเถระทั้งสองท่านคือ หลวงพ่อพุทธทาสและหลวงพ่อปัญญาณันทะ เป็นที่รู้จักแก่พุทธศาสนิกชนผู้สนใจธรรมะอยู่โดยทั่วไปเป็นอย่างดี เพราะท่านมีผลงานการเผยแผ่ธรรมะมากมาย ที่ได้ออกไปทางสื่อต่างๆ อย่างต่อเนื่อง แต่พระราชญาณกวี หรือหลวงพ่อบุญชวน เขมาภีรตเจ้าคณะจังหวัดชุมพรและ เจ้าอาวาสวัดขันเงิน อ.หลังสวน จ.ชุมพร มีผู้สนใจธรรมะส่วนหนึ่งรู้จักท่านดี และต่างยอมรับว่า เป็นพระมหาเถระที่อธิบายขยายธรรมได้ละเอียดลึกซึ้ง หนักแน่นด้วยเหตุผลเป็นที่ประจักษ์คั่งหนังสือของท่านที่ชื่อว่า สนทนากับนายเหตุผลที่เดียว

สาเหตุที่ท่านเป็นที่รู้จักไม่กว้างขวางเหมือนกันสหายธรรมทั้งสอง เพราะท่านเป็นเจ้าคณะจังหวัด เป็นพระสงฆ์สายปกครองที่จะต้องดูแลพระสงฆ์ในเขตปกครองในด้านต่างๆให้เป็นไปด้วยดี และท่านตั้งใจแน่วแน่ที่จะ ตั้งสำนักเรียนบาลี อันเป็นการวางรากฐานการศึกษาและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สำคัญให้กับพระภิกษุสามเณรที่ประสงค์จะเรียนภาษาบาลีให้แตกฉาน

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปในวงการคณะสงฆ์ว่า การตั้งสำนักเรียนบาลีเป็นเรื่องยาก แต่หลวงพ่อพระราชญาณกวี สร้างสำนักเรียนบาลีวัดขันเงิน ได้สำเร็จ มีประสิทธิภาพสูงในด้านการเรียนการสอน อันดับต้นๆของประเทศไทย ซึ่งเป็นความภาคภูมิใจของชาวจังหวัดชุมพรและผู้สนับสนุนส่งเสริมการศึกษาบาลีทั่วประเทศเป็นอย่างยิ่ง

พระราชญาณกวีหรือหลวงพ่อบุญชวน เขมาภิรต ได้วางรากฐานงานพระศาสนาด้านการปกครองและการศึกษาของจังหวัดชุมพร ไว้อย่างมั่นคง มาจนถึงปัจจุบันนี้ สิ่งสำคัญคือท่านได้สร้างพระสงฆ์ให้มีการศึกษาและส่งเสริมให้เป็นพระนักปกครองตั้งแต่ยังหนุ่ม เช่น พระเทพญาณ โมลี (องอาจ จิตฺตมฺโม ป.ธ.9, PhD.)เจ้าคณะจังหวัดชุมพรูปปัจจุบัน ก็เป็นพระภิกษุที่ท่านสร้างขึ้นมามีด้วยตัวท่านเองเพื่อเป็นศาสนบุคคลที่มีคุณภาพและทรงคุณธรรมไว้สืบทอดพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

พระเทพญาณ โมลี มีพระราชญาณกวีเป็นพระอุปัชฌาย์ได้มาเรียนบาลี ที่วัดขันเงิน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร ได้มีโอกาสปฏิบัติพระอุปัชฌาย์อย่างใกล้ชิด พระเทพญาณ โมลี เป็นพระสงฆ์ที่เคร่งครัดในพระธรรมวินัยเป็นที่ประจักษ์ มีชีวิตอย่างเรียบง่ายตั้งแต่เป็นพระหนุ่มจนถึงเป็นเจ้าคณะจังหวัดชุมพร กุฎีของท่านไม่เคยปูพรม ไม่สะสมสิ่งใดไว้เป็นของตน รับบริจาคปัจจัยจากพุทธศาสนิกชน เท่าไรนำไปใช้สอยเพื่อการศึกษาของพระภิกษุและสามเณรทั้งหมด เป็นต้นแบบให้ลูกศิษย์ทั้งหลายได้ดำเนินตามด้วยความเคารพศรัทธา

ท่านเป็นพระที่หลวงพ่อพระราชญาณกวีสร้างมาอย่างเป็นขั้นตอน คือเป็นภิกษุที่ท่านเป็นพระอุปัชฌาย์ให้การอุปสมบท ให้การศึกษาภาษาบาลี พระเทพญาณ โมลีเป็นนักเรียนบาลีชั้นเยี่ยมของประเทศไทยรูปหนึ่ง ใช้เวลาเรียนภาษาบาลีที่แสนจะยากเย็นจบเปรียญ เก้าประโยค ภายในเวลาแปดปี จากนั้นพระราชญาณกวีได้ส่งท่านไปเรียนปริยญา

โท และปริญญาเอกภาษาบาลีที่มหาวิทยาลัยพาราณสีประเทศอินเดีย ท่านเรียนทั้งสองปริญญาจบภายในสี่ปี นับว่ามีความพากเพียรและความสามารถอย่างยากที่ใครจะทำได้

พระเทพญาณโมลี หรือที่เรียกกันในขณะนั้นว่า อาจารย์ดร.พระมหาดวงอาจ ฐิตธมฺโม เป็นต้นแบบ ที่มวลลูกศิษย์ทั้งหลายให้ความเคารพ ภาคภูมิใจ และเต็มใจที่จะยึดปฏิบัติหลายอย่างมาปฏิบัติตาม ข้าพเจ้าเอง ซึ่งยึดปฏิบัติของท่านในฐานะเป็นอาจารย์สอนบาลี และเป็นผู้เริ่มจุดประกายให้ข้าพเจ้ารักชีวิตนักเขียนตั้งแต่ท่านเป็นประธานสภาธรรมทูตจังหวัดชุมพร

ขณะที่ข้าพเจ้าเป็นสามเณรน้อยๆที่ติดสอยห้อยตามรับใช้ท่านในการผลิตวารสารพระธรรมทูตและท่านเมตตาให้ข้าพเจ้าได้เขียนข้อความในนามปากกาที่ท่านตั้งให้ด้วยความเมตตาเสมอต้นเสมอปลายว่า ลูกหมี ตามบุคลิกของข้าพเจ้าในสมัยนั้นและอาจจะกลายเป็นหมีใหญ่ในสมัยนี้

เมื่อดร.พระมหาดวงอาจ ฐิตธมฺโม เดินทางกลับประเทศไทย หลวงพ่อพระราชญาณกวีมีอายุได้ 80 ปี ทางการคณะสงฆ์มีกฎว่า เมื่อพระสังฆาธิการสายปกครองมีอายุแปดสิบปีต้องเกษียณอายุจากตำแหน่งเจ้าคณะปกครองต่างๆทุกตำแหน่งยกเว้นตำแหน่งมหาเถรสมาคมและตำแหน่งเจ้าอาวาส หลวงพ่อพระราชญาณกวี เมื่อเกษียณอายุจากเจ้าคณะจังหวัดชุมพรแล้ว ท่านได้เสนอให้พระมหาดวงอาจ ฐิตธมฺโม ป.ธ. 9, Ph.D. เป็นผู้รักษาราชการเจ้าคณะจังหวัดชุมพรและเจ้าอาวาสวัดขันเงิน ส่วนท่านเองได้วางภาระการปกครองลง แล้วใช้ชีวิตอย่างสงบกับการแสดงธรรม สนทนาธรรมและอ่านตำราภาษาอังกฤษที่มีอยู่อย่างมากมาย

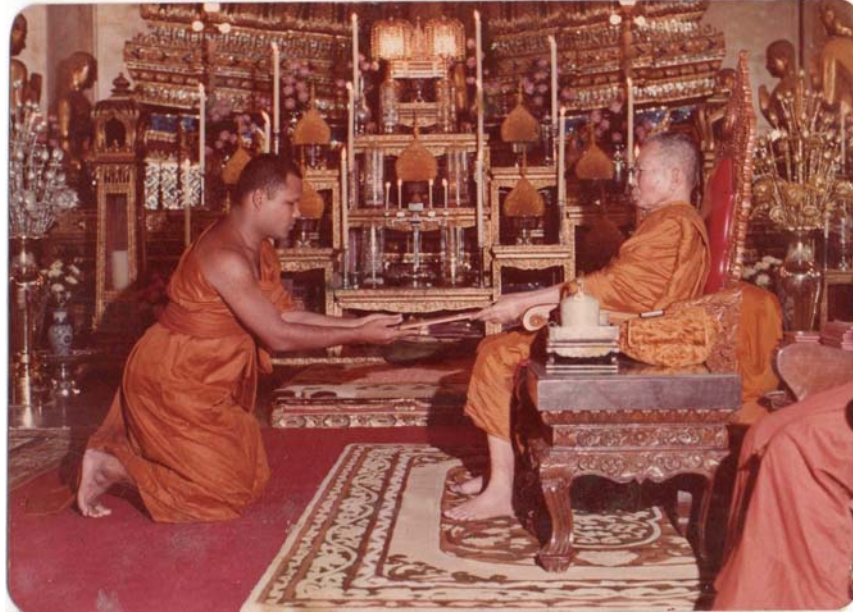
การอ่านตำราภาษาอังกฤษหรือ การแสวงหาความรู้ใหม่ๆ ผ่านตำราภาษาอังกฤษและภาษาไทยเป็นความสุขใจของท่าน ข้าพเจ้าเคยเห็นท่านฉันทัดอาหารเช้าแล้วอ่านหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษที่ชื่อว่า บางกอกโพสต์ เป็นประจำ

เป็นที่ทราบกันในกลุ่มผู้ที่รู้จักท่านว่า ท่านเป็นพระภิกษุสงฆ์เพียงไม่กี่รูปของเมืองไทยที่ใช้ภาษาอังกฤษได้ดีเยี่ยม เรื่องนี้แม้แต่อาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ อดีตประธานองคมนตรี อดีตนายกรัฐมนตรี้และอดีประธานศาลฎีกา สหายธรรมของท่านคนหนึ่งที่เป็นนักเรียนกฎหมายจากอังกฤษก็ให้การยกย่องท่านว่า มีความสามารถและทักษะทุกด้านในการใช้ภาษาอังกฤษและทรงความรู้ต่างๆอย่างรอบด้าน

ท่านมรณภาพไปเมื่อท่านมีอายุ 81 ปี เมื่อท่านมีอายุย่างเข้า 80 ปีท่านได้ปรารภมรณสติเสมอว่า ตอนนี้เราอายุเท่ากับพระพุทธเจ้าแล้ว อายุที่เหลือเป็นกำไร นับเป็นการดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาทดังพระพุทธเจ้าตรัสว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด นี่ก็พระวาจาในครั้งสุดท้ายของพระตถาคตเจ้า

ข้าพเจ้าต้องนำเอาชีวิตและงานของพระราชญาณกวีมาเล่าให้ฟังย่อๆเสียก่อนที่จะกล่าวถึงความสัมพันธ์อันแนบแน่นของสหายธรรมที่สามท่านเพื่อให้พุทธศาสนิกชนที่ยังไม่เคยรู้จักท่านได้รู้จักท่านลึกซึ้งมากขึ้นว่า ท่านเป็นพระสงฆ์ที่เป็นเสาหลัก ที่มั่นคงในพระพุทธศาสนา รูปหนึ่ง ได้อุทิศชีวิตทั้งหมดในสมณเพศ สร้างบุคลากรทางพระพุทธศาสนาไว้สืบทอดพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย แม้จะไม่ใช่ที่รู้จักอย่างกว้างขวางเหมือนอย่างท่านทั้งสองก็ตาม

เรื่องที่ข้าพเจ้าจะเล่าต่อไปนี้เป็นคำบอกเล่าที่จำมาจากปากของพระราชญาณกวีและหลวงพ่อบุญญานันทะ เพราะข้าพเจ้าใกล้ชิดกับท่านทั้งสองมากกว่าหลวงพ่อบุญญานันทะ แม้ว่าข้าพเจ้าจะศึกษาผลงานของท่านอาจารย์พุทธทาสอย่างมากเป็นพิเศษก็ตาม แต่ลักษณะนิสัยแห่งความใฝ่รู้และองค์ความรู้ต่างๆอันเป็นพื้นฐานแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ อันจะต้องชื่อตรงต่อพระธรรมวินัยเป็นที่สุดข้าพเจ้าได้รับมาจากพระราชญาณกวีเกือบทั้งสิ้น เพราะเมื่อข้าพเจ้ามาเรียนบาลีที่วัดคันเงินเป็นเวลาหลายปี ได้รับการอบรมเรื่องการประพฤติพรหมจรรย์จากหลวงพ่อบุญญานันทะทุกเช้าค่ำ



สมเด็จพระสังฆราช(วาส วาสโน)กำลังประธานปริยญาพุทธศาสตร์บัณฑิต
สาขาครุศาสตร์

แก่ดร.พระมหาจรรยา สุทธิญา โณ มกราคม 2527

คนที่รู้จักสามสหายธรรมดีมักจะพูดเสมอว่า การแสดงธรรมหรือการทำงานของ
ข้าพเจ้า แสดงถึงผลแห่งการผสมผสานที่ตกผลึกมาจากชีวิตและงานของท่านทั้งสามนั่นเอง
เรื่องนี้ข้าพเจ้าต้องยอมรับว่า ชีวิตข้าพเจ้ารับอิทธิพลทางด้านความคิดมาจากท่านที่สามอย่าง
มากที่สุดทีเดียว แต่ข้าพเจ้าตระหนักเสมอว่า คุณภาพของข้าพเจ้าในทุกด้านรวมกันจะไม่ได้เสีย
หนึ่งของท่านทั้งสาม แต่ อาจจะกล่าวได้ว่า หลวงพ่อสามสหายธรรม เป็นพระมหาเถระใน
ดวงใจของข้าพเจ้ามาตั้งแต่ต้นจนกระทั่งบัดนี้ น่าจะเหมาะสมที่สุด เพราะข้าพเจ้าจะมีเรื่อง
ประทับใจในท่านทั้งสามที่เล่ากันได้อย่างไม่หมดไม่สิ้น



ดร.พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ ขณะเป็นนักศึกษาคณะครุศาสตร์ชั้นปีที่ 4

เดินทางไปศึกษาและปฏิบัติธรรมที่สวนโมกข์เป็นเวลาสิบห้าวัน

แต่ในที่นี่ข้าพเจ้าจะเล่าเฉพาะประเด็นสำคัญว่า ท่านทั้งสามเป็นสหายนธรรมกัน
อย่างไร และมีความสัมพันธ์กันในทางธรรมและการทำงานพระพุทธศาสนาอย่างไร ก็น่าจะ
ฉายภาพให้เห็นความสัมพันธ์ของสามสหายนธรรมแห่งสวนโมกข์ได้อย่างชัดเจน

หลวงพ่อบุญญานันทะและหลวงพ่อพระราชญาณกวีเล่าว่า หลังเปลี่ยนการปกครอง
ของประเทศใหม่ๆท่านทั้งสองยังเป็นพระภิกษุหนุ่ม หลวงพ่อบุญญานันทะเรียนบาลีอยู่ที่วัด
พระธาตุจังหวัดนครศรีธรรมราช หลวงพ่อพระราชญาณกวีเรียนบาลีอยู่ที่วัดปทุมคงคา สมัย
นั้นผู้หลักผู้ใหญ่ในบ้านเมืองให้ความสนใจในด้านพระพุทธศาสนาอย่างมาก กิจกรรมกรรมทาง
พระพุทธศาสนาในด้านต่างๆได้รับการส่งเสริมอย่างดี

ขณะนั้น พระภิกษุชาวอิตาลีรูปหนึ่งชื่อว่า พระโลกนาถ จบการศึกษาทาง
วิทยาศาสตร์ เป็นอาจารย์สอนมหาวิทยาลัยอยู่ที่ประเทศอิตาลีหลายปี เมื่อพระพุทธศาสนา
ได้รับการเผยแพร่เข้าสู่ยุโรปช่วงแรกๆ ได้รับการตอบรับจากนักศึกษาและปัญญาชนใน
สถานศึกษาต่างๆอย่างมาก พระโลกนาถก็เป็นพระสงฆ์อีกรูปหนึ่งที่ได้รับกระแสนิยมจาก
พระพุทธศาสนา มีความประจักษ์ในสังฆธรรมของพระพุทธเจ้า จึงเปลี่ยนจากการนับถือ

ศาสนาคริสต์มานับถือศาสนาพุทธ เมื่อศึกษาพระพุทธศาสนาจนซาบซึ้งดีแล้ว ภายหลังได้
ตัดสัจใจบวชในพระพุทธศาสนาจนตลอดชีวิต

พระโลกนาถมีความคิดว่า จะต้องสร้างกองทัพธรรมให้แข็งแกร่งแล้วนำพระภิกษุ
สามเณรจากกองทัพธรรมนี้จาริกเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปทั่วโลก โดยเดินเท้าไปเรื่อยๆ
ท่านได้ทราบว่ ประเทศไทยเป็นดินแดนที่พุทธศาสนิกชนนับถือพระพุทธศาสนามากที่สุด
ในโลกเป็นดินแดนที่มีพระสงฆ์มากที่สุดและยังเป็นดินแดนที่การปฏิบัติพระธรรมวินัยของ
พระสงฆ์ฝ่ายเถรวาทที่ยังมีอยู่อย่างครบถ้วน หากจะชักชวนพระภิกษุจัดกิจกรรมการศึกษา
ปฏิบัติธรรมและเผยแผ่อย่างจริงจังก็น่าจะได้รับการตอบรับอย่างดี

พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยอันมีท่านผู้หลักผู้ใหญ่ ในวงราชการ ราชินิกุล
นักศึกษาและคนหนุ่มสาวที่มีความสนใจศึกษาพระพุทธศาสนาได้ร่วมกันจัดกิจกรรม
การศึกษาธรรมะกันเป็นประจำ เมื่อได้ข่าวว่าใครมีความรู้ความเข้าใจแตกฉานใน
พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ก็นิมนต์หรือเชิญท่านผู้นั้นมาแสดงปาฐกถาธรรมให้ฟังกันเป็น
ประจำ ขณะนั้นอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ยังเป็นผู้พิพากษาหนุ่มๆเป็นผู้ไฝ่ธรรมมาตั้งแต่ยัง
เยาว์วัยก็ได้เข้ามาเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงที่สำคัญคนหนึ่งของพุทธสมาคมและต่อมาท่านเป็น
นายกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยที่ยาวนานที่สุด

เมื่อพระโลกนาถเดินทางมาประเทศไทย พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยได้นิมนต์ ไป
แสดงปาฐกถาธรรมเป็นภาษาอังกฤษและมีผู้แปลให้ผู้ฟังได้เข้าใจอย่างทั่วถึง ในวันนั้น
หลวงพ่อบุชชาส ยังเป็นพระหนุ่มได้เดินทางมาฟังปาฐกถาของพระโลกนาถด้วย พระ
โลกนาถได้พูดเรื่องความสำคัญของพระพุทธศาสนา ประโยชน์ของการปฏิบัติธรรม การเผย
แผ่พระพุทธศาสนาโดยเริ่มเดินธุดงค์จากกรุงเทพมหานครขึ้นไปทางเหนือ เข้าพม่า ไป
อินเดีย ขึ้นไปทางเหนือของอินเดีย เดินตามเส้นทางสายไหมไปยุโรป

เมื่อพระโลกนาถแสดงปาฐกถาธรรมจบหลวงพ่อบุชชาสได้ลุกขึ้นถามปัญหาสอง
สามข้อ พระโลกนาถตอบปัญหาของท่านแล้วก็ประทับใจในความลุ่มลึกด้านธรรมะของ
ท่าน ได้ชักชวนเดินทางไปด้วย แต่หลวงพ่อบุชชาสไม่ได้รับปากหรือตัดสัจใจที่จะ
เดินทางไปด้วยเพราะยังมีภารกิจสำคัญของการจัดการงานภายในสวนโมกข์อยู่ และกล่าว
กันว่า หลวงพ่อบุชชาสได้พบกับนายสัญญาธรรมศักดิ์ และได้สนทนากันเป็นครั้งแรก

แบบใกล้ชิด ทั้งๆที่อาจารย์พุทธทาสและอาจารย์สัญญาได้ติดต่อกันทางจดหมายและ
แลกเปลี่ยนความเห็นและคำราต่างๆกันอ่านมาเป็นเวลาช้านานแล้ว

ข่าวการจัดกองทัพธรรม เพื่อธรรมาศรราชของพระโลกนาถได้รับการเผยแพร่ทาง
สื่อมวลชน โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์หลายฉบับ มีทั้งข่าวและบทวิจารณ์ที่ส่งเสริมสนับสนุน
กิจการนี้อย่างกว้างขวาง แม้สื่อมวลชนจะมีเพียงหนังสือพิมพ์ไม่กี่ฉบับ แต่ข่าวสารก็แพร่ไป
ทั่วประเทศในเวลาไม่นานนัก

ขณะนั้นหลวงพ่อบุญญานันทะกำลังเรียนบาลีอยู่ที่วัดพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช
พระราชญาณกวีเรียนบาลีอยู่ที่วัดปทุมคงคาหรืออยู่ที่จังหวัดชุมพร ยังไม่แน่ใจนัก ใครทราบ
กรุณาแก้ไขหรือเพิ่มเติมข้อมูลลงไปได้ เคยถามหลวงพ่อบุญญานันทะเรื่องการเรียนบาลี
ท่านเคยเล่าให้ฟังว่า ท่านเคยเรียนบาลีที่วัดปทุมคงคา กรุงเทพมหานครจนถึงแปลธรรมบทแต่สอบ
เปรียญสามไม่ได้จึงไปเป็นเจ้าอาวาสอยู่ที่วัดคอนทรายแก้วจังหวัดชุมพร แต่ระยะเวลาก่อน
หรือเดินทางธรรมจาริกครั้งนี้ขอสารภาพว่าไม่แน่ใจจริงๆ แต่ที่แน่ๆ หลวงพ่อบุญญาน
ญาณกวีเคยเรียนบาลีที่วัดปทุมคงคา

หากจะให้สันนิษฐานว่า หลวงพ่อบุญญานันทะได้เรียนบาลีก่อนหรือหลังเดินทาง
ไปธรรมจาริกกับพระโลกนาถ ก็ขอสันนิษฐานว่า ท่านเรียนบาลีก่อน เพราะเมื่อหลวงพ่อบุญ
ญานันทะกลับจากธรรมจาริกและไปเรียนบาลีที่วัดสามพระยาหลวงพ่อบุญญานันทะ
เป็นเจ้าอาวาสวัดคอนทรายแก้วที่จังหวัดชุมพรแล้ว

ดังที่หลวงพ่อบุญญานันทะเล่าว่า สมัยที่ท่านเรียนภาษาบาลีอยู่ที่วัดสามพระยานั้น
การบิณฑบาตยากเย็นแสนเข็ญ เดินบิณฑบาตไปไกลแค่ไหนก็ยังไม่ได้อาหารเลย บางวันได้
เพียงข้าวสุกสามช้อน ไข่เค็มฟองเดียว หรือปลาทูดัวเดียว เวลาฉันก็ต้องแบ่งฉัน เช่นถ้าได้
ปลาทูดัวหนึ่ง ต้องฉันเช้าครึ่งตัว ฉันเพลครึ่งตัว

เมื่อโรงเรียนบาลีปิดก่อนจะเข้าพรรษาก็คิดถึงพี่ท่านบุญชวน จึงไปเยี่ยมเยือนด้วย
ความคิดถึง ท่านเล่าต่อไปว่า เมื่อท่านเดินทางไปถึงวัดคอนทรายแก้วที่หลวงพ่อบุญชวนเป็น
เจ้าอาวาสอยู่นั้น หลวงพ่อบุญชวนกำลังง่วนอยู่กับการมุงหลังคากุฏิ เห็นท่านนั่งอยู่บน
หลังคากุฏิ หลวงพ่อบุญญานันทะทักทายท่านว่า ทำไมต้องขึ้นไปมุงหลังคาเองครับพี่ท่าน

หลวงพ่อบุญชวณก็ตอบว่า เดียวนี้ผมไม่ได้เป็นฝ่ายค้านแล้ว ก็ต้องทำทุกอย่างละครับ
พูดจบก็หัวเราะกันลั่นตามประสานกิดถึงและรู้ใจกัน

ข้อความตรงนี้หมายความว่าอย่างไร

หลวงพ่อบุญชวณนั้นทะขยายความให้ฟังว่า ในวัดเปรียบเจ้าอาวาสเป็นรัฐบาล ลูกวัดก็
เป็นฝ่ายค้าน เป็นลูกวัด ไม่ต้องรับผิดชอบอะไรมาก มีอะไรก็นั่งวิจารณ์เจ้าอาวาสได้ แต่เมื่อ
ต้องมาเป็นเจ้าอาวาส เป็นผู้ปกครองหรือผู้บริหาร เมื่อพบว่ามีปัญหาอะไรเกิดขึ้นในวัดหรือ
ในองค์กรของตนเอง จะนั่งบ่นหรือวิจารณ์ต่อไปไม่ได้ จะต้องลงมือทำให้ลุล่วงไปด้วยดี

ตอนนี้หลวงพ่อบุญชวณท่านมาเป็นรัฐบาลบ้างแล้วเมื่อเห็นหลังการวัดก็ต้องซ่อม
หลังคาเอง สมัยเป็นลูกวัดหรือฝ่ายค้านอาจจะไม่ต้องทำก็ได้

ท่านทั้งสองเป็นผู้ใฝ่เรียนใฝ่รู้ เป็นนักคิดในทุกวัย โดยไม่ใช้เวลาให้เปล่าประโยชน์
จึงมีผลึกแห่งความรู้ความคิดดีๆมากมาย แม้เวลาพูดหยอกล้อกันเล็กๆน้อยๆก็ได้สาระและ
ข้อคิด ที่นำมาพิจารณาเห็นเป็นความจริงและนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตได้

หลวงพ่อบุญชวณนั้นทะเคยเล่าว่า เมื่อพบกันก็นั่งสนทนาจนดึกดื่น หลวงพ่อบุญชวณ
ถามว่า ทำไมน้องท่านชอบนั่งละเรียนหนักหรืออย่างไร

หลวงพ่อบุญชวณนั้นทะตอบว่า เรียนนะไม่หนักเท่าไร แต่อดนะชิน หนักหน่อย

หลวงพ่อบุญชวณบอกว่าไม่เป็นไรจะจัดการอุปกรณ์การเรียนให้

ตั้งแต่นั้นมาเวลาประชาชนมาทำบุญที่วัดหรือมีงานบุญตามบ้าน หลวงพ่อบุญชวณ
จะนำหลวงพ่อบุญชวณนั้นทะไปแสดงธรรมด้วยเสมอ ปัจจัยที่ญาติถวายก็จะให้เป็น
ทุนการศึกษาต่อ และวันใกล้จะเดินทางกลับหลวงพ่อบุญชวณก็บอกญาติโยมให้เตรียม
มะพร้าวและข้าวสารจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะเตรียมมะพร้าวให้ตั้งสามร้อยผล เสร็จแล้วก็ส่ง
ทางเรือไปลงกรุงเทพฯท่านเองกลับทางรถไฟ เมื่อมาถึงกรุงเทพฯไม่นานมะพร้าวและ
ข้าวสารก็มาถึงจึงจ้างรถเจ๊กลากมะพร้าวและข้าวสารมาเก็บไว้และหุงข้าวมันใส่มะพร้าวฉน
ทุกวัน จนตัวแทบเป็นมันเลย

หลวงพ่อบุญชวณนั้นทะให้เหตุผลว่า ที่ฉนข้าวมันเพราะข้าวมันหุงง่าย แม้ไม่มีแกง
หรือกับข้าวอื่นๆ มีเพียงพริก น้ำปลาหรือพริกกับเกลือ ก็คลุกฉนได้เลย ฉนแล้วก็ตั้งใจเรียน
หนังสือต่อไป

ที่เล่าเหตุการณ์ตอนนี้มายืดยาวเพื่อจะสนับสนุนข้อสันนิษฐานที่ว่า หลวงพ่อพระราชญาณกวี น่าจะเรียนบาลีก่อนเดินทางไปธรรมจาริก

มาเล่าเรื่องธรรมจาริกกันต่อเพราะจะได้เห็นความสัมพันธ์ของสามสายธรรมอย่างเป็นอทิปปัจจยตามิเหตุ มีผล มีที่ไปที่มาอย่างชัดขึ้นตามลำดับ

ข่าวการเดินทางเท้าเปล่าไปประเทศอินเดียเข้าสู่ พระปิ่น ปทุมุตฺตโร ชื่อและฉายาเดิมของหลวงพ่อปัญญานันทะ ซึ่งกำลังเรียนบาลีอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ท่านได้ทราบข่าวก็นึกอยากจะไปร่วมขบวนธรรมจาริกของท่านพระโลกนาถครั้งนี้เป็นนักหนา แต่พอไปเล่าความให้โยมแม่ฟัง ถูกโยมแม่ทัดทานอย่างแข็งขัน แต่ท่านพยายามอย่างเต็มที่ที่จะไปให้ได้ ก่อนวันเดินทางท่านเปิดปราศรัยที่สถานีรถไฟ พูดถึงความรักในพระรัตนตรัยและความตั้งใจแน่วแน่ที่จะเดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถาน เพื่อตามรอยบาทของพระบรมศาสดาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยไม่ต้องกลัวความเหน็ดเหนื่อยและภัยอันตรายใดๆทั้งสิ้น

หลวงพ่อปัญญานันทะเล่าว่า เมื่อท่านปาฐกถาเสร็จโยมแม่เข้ามาบอกว่า ให้ท่านเดินทางไปได้ ขอให้เดินทางด้วยความปลอดภัย ความยินยอมอนุญาตและคำอวยพรของโยมแม่ทำให้ท่าน เดินทางด้วยความสบายใจและหมดห่วง

พอถึงวันเดินทางพระสงฆ์จากทั่วประเทศมาพร้อมกันที่วัดบวรนิเวศวิหารพักอยู่ที่นั่นหลายวันเพื่อรอหนังสือเดินทาง หลวงพ่อปัญญานันทะก็ได้พบหลวงพ่อพระราชญาณกวีที่นี่ อีกครั้งก็ดีใจเพราะเคยพบกันที่จังหวัดระนองมาก่อนขณะที่หลวงพ่อพระราชญาณกวีเป็นพระภิกษุและหลวงพ่อปัญญานันทะเป็นสามเณรและเป็นครูอยู่ที่นั่น

การเดินทางครั้งนี้ได้รับความอุปถัมภ์ด้วยดีจากรัฐบาลและได้ทราบวาระราชการที่เด็ดกัตรงถวายความอุปถัมภ์ด้วย เมื่อหนังสือเดินทางเสร็จแล้วคณะสงฆ์ธรรมจาริกก็ออกเดินทางไปเรื่อยๆค่ำไหนก็นอนนั่น เวลาเย็นก็ประชุมกันฟังธรรมและแสดงธรรมแก่พุทธศาสนิกชนที่มาเยี่ยมขบวนของพระสงฆ์ ข้อปฏิบัติที่ปฏิบัติกันเป็นประจำก็คือ ถือธุดงค์นอนกลางแจ้ง ไม่สวมรองเท้า และฉันอาหารผัก ใครมีศรัทธาก็ให้การบรรพชาเรื่อยไป เมื่อถึงวัดใหญ่มีสีมาก็อุปสมบทเสียครั้งหนึ่ง ก็มีคนบวชกันตลอดทาง

หลวงพ่อบุญชวณเคยเป็นครุมาก่อนเก่งภาษาอังกฤษ จึงช่วยเป็นล่ามให้พระโลกนาถได้ พร้อมทั้งแสดงธรรมแก่ประชาชนที่มาฟังธรรมกันตลอดทาง เป็นการฝึกความแข็งแกร่งทั้งกายใจและปัญญาไปตลอดทาง

เดินทางรอนแรมไปเรื่อยๆหลายเดือนก็เข้าประเทศพม่า จึงแวะกราบพระเจดีย์ชะเวดากองและพักอยู่ที่วัดในประเทศพม่าหลายวัน หลวงพ่อปัญญาได้รับข่าวจากเมืองไทยว่า โยมพ่อป่วยหนัก ก็เดินทางกลับประเทศไทยก่อนมาเยี่ยม โยมพ่อและ โยมพ่อก็เสียชีวิตในเวลาต่อมา

หลวงพ่อพระราชญาณกวี ได้เดินทางต่อไปกับคณะของพระโลกนาถจนถึงอินเดีย ท่านเล่าว่า วันแรกๆที่ท่านไปถึงนั้น ท่านออกบิณฑบาตปรากฏว่า สิ่งที่ชาวอินเดียนำมาใส่บาตรน่าตกใจ เขานำเอา ข้าวสาร นม เนย และจี้วัวแห้งมาใส่บาตร ท่านงงๆสงสัยว่าเขาจะแกล้งเราหรือเปล่า เมื่อพยายามสอบถามคนที่พูดภาษาอังกฤษได้ก็ทราบว่า ผู้ตักบาตรต้องการให้นำเอาข้าวสาร นมหรือ เนย ผักต่างๆมาปรุงเอง ส่วนจี้วัวแห้งนั้นเป็นเชื้อเพลิงสำหรับปรุงอาหาร พุดง่าย ๆ คล้ายๆกับการที่ญาติโยมนำข้าวสารและอาหารแห้งมาใส่บาตรนั่นเอง

หลวงพ่อพระราชญาณกวีกับคณะของพระโลกนาถได้เดินทางนมัสการสังเวชนียสถานคือสถานที่พระพุทธรเจ้า ประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณและแสดงปฐมเทศนาครบถ้วนแล้วพิจารณาว่า หมู่คณะธรรมจาริกมีความขัดแย้งกันหลายเรื่องเนื่องจาก พระที่บวชก็ใหม่ ยังไม่ได้รับการฝึกฝนในพระธรรมวินัยให้มีความรู้ความซาบซึ่งพอ มีเรื่องกระทบกระทั่งแล้วไม่ค่อยจะมีความอดทน พระที่มาจากต่างถิ่นต่างที่ล้วนมีภูมิหลังและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ถ้าเดินทางกันไปไกลกว่านี้ ก็คงจะไม่ราบรื่นนัก จึงตัดสินใจเดินทางกลับ

เมื่อหลวงพ่อพระราชญาณกวีเดินทางถึงอินเดียใหม่ๆ ได้มีจดหมายส่งมายังหลวงพ่อบุญชวณันท์ว่า ให้เดินทางไปอินเดียโดยให้มาขึ้นเรือที่ท่าเรือประเทศพม่า หลวงพ่อบุญชวณันท์จะจัดงานศพ โยมพ่อเสร็จแล้วก็เดินทางไปพม่าตามที่หลวงพ่อพระราชญาณกวีได้ชวนไว้ แต่หลวงพ่อพระราชญาณกวีได้เดินทางไปถึงพม่าและขึ้นจากท่าเรือไปก่อนแล้วสักสองหรือสามวัน หลวงพ่อบุญชวณันท์จะถามข่าวคนที่ท่าเรือว่า เจอพระสงฆ์ที่เดินทางมาจากอินเดียบ้างไหม เจ้าหน้าที่ท่าเรือก็ได้เล่าลักษณะของพระสงฆ์ที่เดินทางกลับจากอินเดียให้

ฟังก็แน่ใจว่า ท่านกลับแล้ว จึงคิดว่า 'ไม่รู้จะไปจาริกกับใครเพราะที่ท่านที่สนิทสนมและรู้ใจ กลับ ไปเสียแล้ว'

เมื่อท่านทั้งสองกลับมาถึงกรุงเทพฯ สถานการณ์เปลี่ยน คณะสงฆ์กรุงเทพฯ ประกาศว่า 'ไม่อนุญาตให้วัดในกรุงเทพฯ รับพระสงฆ์ที่เคยเดินทางไปกับพระ โลกนาถเข้าจำพรรษา หลวงพ่อบุญชวนจึงต้องเดินทางกลับวัดคอนทรายแก้ว จังหวัดชุมพร หลวงพ่อปัญญาั่นทะเข้ามาที่วัดปทุมคงคาก็ทราบว่า หลวงพ่อพระราชญาณกวีเดินทางกลับชุมพรแล้ว จึงเดินทางตามมาที่วัดคอนทรายแก้ว

หลวงพ่อปัญญาั่นทะเล่าว่า เมื่อเดินทางมาถึงวัดคอนทรายแก้วท่านรีบออกมาต้อนรับด้วยรอยยิ้มที่เต็มหน้า หลวงพ่อปัญญาั่นทะก็เข้าท่านอีกว่า หลอกเพื่อน ไปถึงพม่า แล้วตัวเองกลับมาขี้นขี้อยู่ที่นี่แหละนะ

แรงปรารถนาแสวงหาความรู้และประสบการณ์ใหม่ๆ ให้กับชีวิตของพระหนุ่มทั้งสองไม่เคยหยุดนิ่ง ได้ทราบว่า หลวงพ่อพุทธทาสกำลังสร้างสวน โมกข์ใหม่ๆ มีจุดประสงค์และอุดมการณ์อันสูงส่งเพื่อการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาทั้งในด้านปริยัติและปฏิบัติให้ถูกต้องแล้วคิดว่า เมื่อไม่มีวัดไหนในกรุงเทพฯ รับเข้าจำพรรษาแล้ว ไปหาท่านพุทธทาสกันดีกว่า

เมื่อปรึกษาหารือเห็นพ้องสอดคล้องต้องกันอย่างดี จึงตัดสินใจเดินทางไปจำพรรษาที่สวน โมกข์ ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ปัจจุบันนี้เรียกว่า สวน โมกข์ เก่า

นี่คือเหตุปัจจัยแห่งอิทัปปัจจยาที่สามสหายธรรมแห่งสวน โมกข์ได้โคจรมาพบกัน ท่านปัญญาั่นทะ พระราชญาณกวี (บุญชวน) และสามเณรสำเร็จ มาร่วมจำพรรษาอยู่ด้วยเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ.2479 ตามบันทึกปฏิทิน 80 ปีของท่านพุทธทาสว่า

หลวงพ่อปัญญาั่นทะเล่าเกร็ดข่อยให้ฟังว่า สวน โมกข์พุมเรียงที่หลวงพ่อพุทธทาส ออกแบบมานั้น พยายามยึดการดำรงชีวิตแบบสมัยพุทธกาลตามพระธรรมวินัยเป็นต้นแบบ ให้มากที่สุด เช่น กุฎีเล็กๆ โดกว่า โลงนิตเดียว ฝากันไม้ไผ่แบบง่ายๆ พอกันฝนได้ ไม่มีมุ้ง หรือกมดกันยุง เวลานอนก็นอนคลุมโปงคือเอาจีวรคลุมหัวจรดเท้า พอหลับสนิทแล้วยุงก็ไม่กัด ตามคิดว่า กินข้าวจานแมว อาบน้ำในคู นอนในเหล่าหมู ฟังขลุ่ยร้องเพลง

พระหนุ่มที่สามรูป มีอายุไม่ห่างกันมากนัก ถักทอสามหัวใจที่สว่างไสวด้วยพระ
ธรรม หนักแน่นด้วยความเคารพศรัทธาในพระรัตนตรัย ใฝ่หาความรู้ทั้งภายนอกและภายใน
อย่างไม่หยุดยั้ง ต่างคนต่างมีความพร้อมที่จะอุทิศชีวิตเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาค้ำหลวฟ่อ
พุทธทาส เดิมชื่อว่า พระมหาเงื่อม อินฺทปญฺโญ เมื่อได้ศึกษาพุทธประวัติและประวัติพระ
อรหันต์ทั้งหลายที่อุบัติขึ้นมาในโลกเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขของมหาชนแล้ว มีความ
ซาบซึ้งถึงคุณค่าถึงกับประกาศตนเป็นทาสรับใช้พระพุทธเจ้า โดยตั้งชื่อตนเองเสียใหม่ว่า
พุทธทาส โดยพยายามติดตามรอยพระพุทธบาทและพระอรหันต์ด้วยการปฏิบัติตามพระ
ธรรมวินัยและพุทธวิธีอย่างใกล้ชิด

หลวฟ่อปัญญานั้นทะเล่าว่า ในปีที่ท่านไปจำพรรษาด้วยนั้น หลวฟ่อพุทธทาส
กำลังศึกษาพระสูตรสำคัญต่างๆจากพระไตรปิฎกหลายสูตรเช่น พรหมชาลสูตร สามัญญ
ผลสูตร และพระสูตรต่างๆที่เป็นแก่นของพระพุทธศาสนาเพื่อเตรียมเขียนหนังสือตามรอย
พระอรหันต์ ฟังชื่อหนังสือแล้วก็สะท้อนให้เห็นความรู้ลึกของท่านในขณะนั้นว่าจิตใจจด
จ่ออยู่กับพระพุทธคุณและพระอรหันต์มากกว่าสิ่งอื่นใด จนกระทั่งปรารถนาอย่างแรงกล้า
ที่จะรับใช้พระพุทธเจ้าแบบพุทธทาส และจะพยายามอย่างสุดกำลังที่จะธำรงรักษาพระธรรม
วินัยเอาไว้ตามแบบอย่างพระอริยเจ้าทั้งหลาย จึงได้ตั้งใจที่จะนำเอาปฏิปทาของพระอรหันต์
มาเป็นต้นแบบแล้วเดินตามรอยในทุกแห่งทุกมุมจึงตั้งใจเขียนหนังสือเรื่องตามรอยพระ
อรหันต์ อันเป็นหนังสือที่มีคุณค่าตีเยี่ยม เป็นงานวิชาการที่ละเอียดในระดับวิทยานิพนธ์
ระดับปริญญาเอกทีเดียว

วงสนทนาที่ออกกรสของโลกปัจจุบันเรียกว่า สภากาแฟ แต่วงสนทนาของพระสหาย
ธรรมทั้งสามท่าน เป็นธรรมสภาชุมเห็ดแทน กล่าวคือ เวลาประมาณห้าโมงเย็น หลังจาก
เสร็จสิ้นภารกิจการศึกษาหรือบำเพ็ญภาวนาประจำวันแล้ว สรงน้ำเป็นที่สดชื่นทั้งกายและ
จิตแล้วจึงมารวมกันที่โรงไฟ คือ ยกหลังคาขึ้นเป็นเพิงหมาแหงนขึ้นสูงจากพื้นพื้นศิระ
แล้วก่อกองไฟขึ้นมา หาท่อนไม้มาเรียงไว้ข้างๆกองไฟ นำกิ่งไม้แห้งมาเป็นเชื้อไฟเติมเข้า
ไปเรื่อยๆตามที่ต้องการ

เมื่อติดไฟได้เปลวไฟที่ร้อนดีแล้ว ก็นำกาต้มน้ำซึ่งมีสีดำด้วยเขม่าไฟเหมาะกับคำที่
เรียกว่า กา จริงๆ ใส่น้ำจนเต็มกาวางบนเตาไฟที่ทำขึ้นมาอย่างง่ายๆ นำใบชุมเห็ด อันเป็น

สมุนไพรรักษาหนึ่งของภาคใต้ เป็นยาระบายอ่อนๆมารมไฟจนกรอบแล้วใส่ลงในกาน้ำที่ กำลังเดือด ครู่หนึ่งผ่านไปก็จะได้น้ำสีคล้ายน้ำชารินใส่ แก้วทำด้วยไม้ไผ่(เรียกภาษาท้องถิ่น ว่าพล้อ)ส่งต่อให้แก่กันและกัน มีน้ำตาลปีบซึ่ง ท่านอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์และพระยา ลดี ธรรมประครภได้นำไปถวายไว้ไม่ได้ขาด ฉันทกับน้ำชุมเห็ดเป็นน้ำปานะอย่างเดียวกันที่มี ในสวนโมกข์ยุคเริ่มต้น

การที่พระหนุ่ม มีใจเปี่ยมล้นไปด้วยความฝัน ที่จะฟื้นฟู สร้างสรรค์ จรรโลง พระพุทธศาสนา ให้มีความมั่นคงถาวร ถูกต้องครบถ้วนทั้งภาคปฏิบัติ ปรียัติ และปฏิเวธมา อยู่ร่วมกันและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ความคิดเห็นและแนวทางปฏิบัติอย่างใกล้ชิดนั้น ย่อมเป็น การเสริมกำลังใจให้แก่กันและกันให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น

หลังจากได้สนทนากันมาเป็นเวลาหลายวัน อยู่มาวันหนึ่งท่านทั้งสามได้สนทนาถึง คุณค่าของพระศาสนาอย่างลึกซึ้ง เมื่อเห็นว่า พระพุทธศาสนาในภาวะปัจจุบันต้องการ พระสงฆ์ที่จะต้องทำงานและเสียสละอย่างจริงจัง จะไปขอร้องหรือบังคับใครให้มาช่วยกันก็ คงจะเป็นไปได้ยากจึงตกลงว่าต้องเริ่มต้นที่ท่านทั้งสามรูปนั้นแหละ เมื่อมีความเห็นว่า การ ทำงานพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องของทุกคน จึงร่วมกันตั้งจิตอธิษฐานว่า ท่านทั้งสามจะขอ บวชตลอดชีวิตเพื่ออุทิศชีวิตทั้งชีวิตเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่ถูกต้องแท้จริงตลอดไป

นี่คือที่มาแห่งสามสหายธรรมแห่งสวน โมกข์

ตั้งแต่บัดนั้นมาท่านทั้งสามนับถือกันฉันท์พี่น้อง คือยกให้ หลวงพ่อพุทธทาสเป็นพี่ ใหญ่ หลวงพ่อพระราชญาณกวี เป็นพี่รอง และหลวงพ่อปัญญานันทะเป็นน้องเล็ก เคารพ นับถือกันอย่างสนิทสนมยิ่ง ทุกปีท่านทั้งสามจะพบกันเป็นประจำในวันทำวัตรหลวงพ่อ พุทธทาสประมาณกลางพรรษา ใครจะไปอยู่ที่ไหนไกลแสนไกลเมื่อถึงวันดังกล่าวสหาย ธรรมทั้งสามท่านก็จะมาพบกันที่สวนโมกข์เพื่อระลึกถึงวันเก่าๆและถามข่าวคราว ความก้าวหน้าของการทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่แต่ละท่านได้กระทำไปแต่ละปี

หลวงพ่อพุทธทาสได้กล่าวถึงน้องชายร่วมสายธรรมของท่านทั้งสองว่า หลวงพ่อ พระราชญาณกวี หลวงพ่อพุทธทาสจะเรียกว่า ท่านเจ้าคุณชุมพร (หมายถึงท่านเจ้าคณะ จังหวัดชุมพรน้องชายในสายธรรมของท่านนั่นเอง)ว่า มีไหวพริบปฏิภาณดีเยี่ยม มี

ความสามารถในการหาหลักฐานต่างๆมาหักล้างในการโต้เถียงอย่างมีเหตุมีผล เหมาะ
สำหรับเป็นนักโต้วาที

ส่วนท่านปัญญานันทะ มีความสามารถในการแสดงธรรมอย่างสูง อธิบายธรรมะที่
ลึกซึ้งให้เข้าใจง่ายๆ จนกระทั่งเมื่อหลวงพ่อบัญญานันทะมีอายุครบรอบ 80 ปีหลวงพ่อบุช
ทาสได้อวยพรวันเกิดให้หลวงพ่อบัญญานันทะให้ประกาศพระพุทธศาสนาและศีลธรรม
ทำลายความมืดในโลก และยกย่องหลวงพ่อบัญญานันทะว่าเป็นแม่ทัพโลก เพื่อประกาศ
ธรรมะให้แผ่กระจายไปทั่วโลก

เมื่อครั้งที่จำพรรษาด้วยกันที่สวนโมกข์ หลวงพ่อบุชทาสได้แนะนำหลวงพ่อบัญญานันทะว่า หากน้องท่านปรารถนาจะทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไปให้กว้างไกล
ก็จงเรียนบาลีให้มีความรู้แตกฉานพอที่จะไขข้อพระไตรปิฎกเถิด หลังจากนั้นหลวงพ่อบัญญานันทะได้มุ่งหน้าสู่เมืองกรุงยังวัดสามพระยาเพื่อศึกษาภาษาบาลีจนได้เป็นเปรียญ
ธรรมสี่ประโยคและเป็นนักปาฐกถาธรรมนามอโฆษ ดังเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไป

ส่วนพระราชญาณกวีเมื่อจากสวนโมกข์ไปแล้ว ก็ได้ไปจำพรรษาที่วัดดอนทรายแก้ว
จังหวัดชุมพร และไปจำพรรษาเป็นพระธรรมทูตสายต่างประเทศที่ประเทศสิงคโปร์และ
มาเลเซียเป็นเวลาหลายปีจนกระทั่งปีพ.ศ. 2508 ได้รับแต่งตั้งจากทางคณะสงฆ์ให้มาเป็นเจ้า
คณะจังหวัดชุมพรและเป็นเจ้าอาวาสวัดขันเงิน อำเภอหลังสวน จังหวัดชุมพร พร้อมกันนั้น
ก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์อีกตำแหน่งหนึ่งด้วย

แม้หลวงพ่อบุชทาสจะไม่ได้เป็นมหาเปรียญ แต่ท่านก็เคยแปลธรรมบทจบ
มาแล้วทั้งแปดภาค จึงมีความรู้ภาษาบาลีเป็นอย่างดี เพราะท่านเป็นคนใฝ่รู้อยู่ตลอดเวลา เวลา
ท่านอ่านพระไตรปิฎกท่านเลือกอ่านภาษาบาลีมากกว่าภาษาไทย เวลาท่านแสดงธรรมถ้า
ท่านยกศัพท์ใดในภาษาบาลีขึ้นมา ท่านจะอธิบายศัพท์นั้นๆถึงราก และอธิบายความอย่าง
ละเอียดแบบนักปราชญ์ เวลาท่านแสดงพระธรรมเทศนาจึงต้องใช้เวลามากอย่างน้อยสอง
ชั่วโมงทุกครั้ง คนที่ชอบฟังธรรมพอเป็นพิธี มักจะบ่นว่า ท่านเจ้าคุณเทศน์นาน

ข้าพเจ้ามีความเข้าใจหลวงพ่อบุชทาสอย่างมากว่าทำไมต้องเทศน์นาน
เพราะท่านแตกฉานไปทุกเรื่อง ยกเรื่องอะไรขึ้นมาต้องอธิบายให้ละเอียดชัดเจนหมดจดใน
ทุกประเด็น เป็นที่น่าเสียดายว่า ขณะที่ท่านไปแสดงธรรมตามที่ต่างๆหรือแสดงธรรมใน

วันธัมมัสวานะ ไม่มีใครได้อัดเสียงท่านไว้เลย จึงไม่มีทั้งเสียงและผลงานด้านการเผยแผ่ที่
เหลืออยู่มากคั้งที่หลวงพ่พุทททาสและหลวงพ่ปัญญาันันทะมีอยู่



พระราชญาณกวี เดินทางไปร่วมพิธีประทานปริญญาบัตรของ
ดร.พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ ที่วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพฯ

ท่านมีความรักในภาษาบาลีมาก แม้ท่านไม่ได้เป็นมหาเปรียญ แต่ท่านพยายามอย่าง
ยิ่งที่จะตั้งสำนักเรียนบาลีให้มั่นคงให้ได้ เพราะการตั้งสำนักเรียนบาลีให้มั่นคงแต่ละแห่งได้
นั้นยากเย็นแสนเข็น เพราะต้องการพระสงฆ์ที่มีความมั่นคง จริ่งใจสูง มีความรู้ภาษาบาลีดี
เยี่ยม ที่สำคัญต้องรักการสอนภาษาบาลีเป็นชีวิตจิตใจไม่เคยเบื่อหน่ายเลย

เมื่อพระราชญาณกวีเริ่มตั้งสำนักเรียนบาลี ได้อาราธนาพระมหาบุญชัย มหาวิโร
ป.ธ. 9 ปัจจุบันได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชรัตนวิสุทธิ มาเป็นอาจารย์ใหญ่

สอนภาษาบาลี นับเป็น โชคดีของหลวงพ่อพระราชญาณกวี ที่ได้พระสงฆ์ที่คุณสมบัติที่จะ เป็นเสาหลักในการจัดการศึกษาภาษาบาลีได้อย่างถูกต้อง

ท่านอาจารย์ราชรัตนวิสุทธิ เป็นพระสงฆ์ที่มีความขยันอดทน จริ่งจัง เปี่ยมด้วยอิทธิ บาทสี่ประการ คือฉันทะ รักการสอนบาลีเป็นชีวิตจิตใจ วิริยะ มีความพากเพียรในการสอน บาลีเป็นเลิศ จิตตะเอาใจใส่ในการสอนภาษาบาลีเป็นเลิศ วิมังสา ไตร่ตรองปรับปรุงตำรา ของท่านให้ทันสมัยมีความรู้ใหม่ๆ สดใสตลอดเวลา

ช่วงแรกๆแม้จะมีพระนิสิตมาปฏิบัติหน้าที่อยู่บ้างเช่นพระมหาสุบรรณ จันทะบุตร ปัจจุบันลาสิกขาและเป็นข้าราชการเกษียณอยู่ที่จังหวัดอุบลแล้ว มาช่วยงานสอนบาลีเป็น การชั่วคราว แต่ภาระหลักก็ตกอยู่ที่พระราชรัตนวิสุทธิเป็นเวลาหลายปี ท่านเป็นพระหนุ่มยังมี กำลังวังชาติแต่ละวันต้องสอนกันหลายชั้น แต่ไม่รู้จักเหนื่อย

ต่อมาก็มีพระหนุ่มสมองดีอีกรูปหนึ่งเข้ามาเป็นศิษย์สำนักเรียนบาลี ซึ่งไม่มีใคร ทราบมาก่อนว่าต่อมาได้เป็นทายาทของพระราชญาณกวี คือพระมหาองอาจ ฐิตธมฺโม ปัจจุบันคือเจ้าคณะจังหวัดชุมพร ท่านเรียนบาลีเก่งเป็นเปรียญภายในสองปี ก็เข้ามาช่วยสอน ภาษาบาลีอาจารย์ใหญ่คือ พระมหาบุญชัย มหาวิโร ได้ทันที สอนแบบพี่สอนน้อง

เป็นโชคดีครั้งที่สองของพระราชญาณกวี ที่ได้ลูกศิษย์ซึ่งท่านเป็นพระอุปัชฌาย์ให้ อุปสมบท มาเป็นกำลังเสริมในการตั้งสำนักเรียนบาลีของท่านให้มั่นคงยิ่งขึ้น จากเสาเดียว ของสำนักเรียนเมื่อเริ่มต้น กลายเป็นสองเสา ความมั่นคงย่อมเพิ่มขึ้นแน่นอน

ทั้งสองท่านรับภาระสั่งสอนต่อไปไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อยเช่นเดียวกัน ต่อมาพระมหา องอาจ ก็ได้เปรียญเก้าประโยค และรับภาระเป็นครูสอนเต็มตัว นั่นก็หมายความว่า สอน ศิษย์ได้ทุกชั้นกันทั้งวันทั้งคืน

อีกไม่นานต่อจากนั้นก็จะมีพระผู้ใหญ่มีพรรษาอายุกาลมากเป็นพระสงฆ์ทรงปาฏิโมกข์ ชื่อ พระมหาจันทร์ ฐิตวโโส ได้เข้าเรียนบาลีจนเป็นเปรียญในเวลาอันรวดเร็ว ท่านอาจารย์พระ มหาจันทร์ ฐิตวโโส ก็เป็นผู้มีความรักในการสอนบาลีเป็นชีวิตจิตใจไม่แพ้ท่านอาจารย์ทั้ง สองที่เอ่ยนามมาข้างต้น

บัดนี้หลวงพ่อพระราชญาณกวีได้พระสงฆ์ใจเพ็ชรมาเป็นหลัก สามเสาค้ำจุนสำนัก เรียนบาลีวัดขันเงินอย่างมั่นคง เพราะท่านอาจารย์ทั้งสาม มีความรู้ดี มีความสามารถดี มี

น้ำใจเสียสละ มีความมั่นคงในพระพุทธศาสนา มีปฏิปทาเป็นต้นแบบของพระสงฆ์ที่เรียบง่าย และสันโดษ

พระราชรัตนวิสุทธิ เป็นพระสงฆ์ต้นแบบของผู้เสียสละมีปฏิปทาที่สม่ำเสมอ ถึงแม้ท่านเป็นเปรียญธรรม 9 ประโยค เป็นพระราชกณะ แต่ท่านยังเป็นผู้สันโดษ เคร่งครัด เรียบง่าย ปฏิปทานี้เป็นที่ประทับใจศิษย์ทั้งหลายโดยเฉพาะข้าพเจ้ายิ่งนัก ทุกวันท่านจะทำวัตร สวดมนต์เช้าเย็น ไม่มีขาด จะออกบิณฑบาตไม่ขาด ท่านมีบาตรรไบน้อยโตกว่าขันอาบนํ้า นิดเดียว อุ่มออกไปบิณฑบาต พอบาตรของท่านเต็มตรงไหนท่านก็กลับตรงนั้น ท่านอาจารย์จึงมีสุขภาพแข็งแรง ไม่มีโรคไม่มีภัย

แม้ท่านได้รับยศถาบรรดาศักดิ์เป็นพระราชกณะครั้งแรก ลูกศิษย์ลูกหา อุบาสก อุบาสิกาที่เคารพนับถือ จะมีความรู้สึกปลาบปลื้มที่พระหนุ่มมีความรู้ดีเป็นที่ชื่นชมของ พุทธศาสนิกชนทั้งจากอำเภอหลังสวนและจังหวัดชุมพร ต้องการจะแสดงมุทิตาสักการะ ด้วยการจัดงานถวาย แต่ท่านปฏิเสธอย่างแข็งขันที่จะยอมให้ใครๆมาจัดงานฉลองพัสติให้ ท่าน นับเป็นจุดยืนที่มั่นคงในความเป็นพระสงฆ์ที่เรียบง่ายไม่เห่อไม่หวั่นไหวกับลาภยศที่ได้รับ ท่านไม่เคยชวนขวายเป็นต้นแสวงหายศแต่อย่างใดทั้งๆที่ท่านมีโอกาส ท่านสงบเย็น ทำงานสอนบาลีของท่านต่อไปอย่างมีความสุข จนกระทั่งได้รับพระราชทานยศเป็น พระราชกณะชั้นราชในปัจจุบันนี้

เมื่อลูกศิษย์ของท่านเติบโตขึ้นมาเป็นเจ้าอาวาสและเป็นเจ้าคณะจังหวัด ท่านมีแต่ความยินดี ไม่มีอิจฉาขี้อย่างท่านที่เจริญเติบโตคดในหน้าที่การงานท่านไปเป็นเจ้าอาวาสที่วัดด่านประชากร ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่แต่ไม่ที่เจ้าอาวาส แม้จะเต็มไปด้วยอุปสรรคนานแห่งการ พัฒนาวัดด่านประชากรที่มีสภาพเกือบจะเป็นวัดร้างแต่ท่านเห็นว่าสมควรไปท่านก็รับนิมนต์จากประชาชนที่นั่น

เมื่อท่านไปถึงปรากฏว่า ที่ดินวัดถูกเทศบาลนำไปใช้จำนวนมาก พอท่านไปดูเอกสารต่างๆจากทางการทุกคนก็ปฏิเสธด้วยกลัวอิทธิพล แต่ท่านไม่เคยเกรงกลัวอิทธิพลแต่อย่างใด ท่านเดินหน้าตรวจสอบต่อไป จนกระทั่งนักเลงอิทธิพลขึ้นมาบนกุฏิท่าน วางปืนลงต่อหน้าแล้วเจรจากับท่านตัวต่อตัวให้ท่านยุติการขูดคูดเรื่องที่ดินวัดด่านประชากรแต่ท่านไม่เกรงกลัว กล่าวกับนักเลงคนนั้นว่า ถ้าเธอยังฉันทาย ไม่มีความหมายอะไร แต่ถ้าไม่ยิงฉันทาย

ก็ต้องทำที่ดินวัดให้เป็นที่เส้นทางเพื่อประโยชน์ของประชาชนต่อไป ถันตายไปก็จบ แต่ถ้า
ทำความถูกต้องไว้ให้คนรุ่นหลังเขาจะได้รับประโยชน์

นักเลงอิทธิพลคนนั้นน่าจะได้อำนาจบ้างไม่มากก็น้อย เก็บปืนใส่กระเป่าเล็กเจรจา
ลงกุฎจากไป นี่คือความใจเพชรของท่านอาจารย์ของเรา

สภาพเดิมของวัดด้านประชากรอำเภอหลังสวนคือ สถานที่จัดงานรื่นเริงต่างๆจน
กลายเป็นสวนสนุกที่เปิดโอกาสให้คนตรีมาเล่นหรือการละเล่นอื่นๆแล้วคนจัดก็แสวงหา
ประโยชน์กัน แต่พอท่านอาจารย์เจ้าคุณราชรัตนวิสุทธ์มาเป็นเจ้าอาวาส ท่านไม่ยอมให้ใช้
วัดเป็นวิกอีกต่อไป ท่านถูกชาวบ้านและพวกที่เสียผลประโยชน์ด่าท่านสารพัด ท่านไม่
สนใจ ท่านคือเจ้าอาวาส ทรายใดที่ท่านเป็นเจ้าอาวาสท่านต้องทำวัดให้เป็นวัดคือสถานที่ร่ม
รื่น สมกับคำว่า อาราม ไม่ใช่สวนสนุก วัดต้องเป็นวัด มิใช่วิก

งานปฏิรูปของท่านได้รับการต่อต้านแม้จากคนที่เคยนับถือท่าน เพราะเขาไม่เคยเจอ
ของจริงมาก่อน แต่ท่านยอมให้เขาโกรธเกลียด ตามความสมัครใจ ท่านปลุกต้นไม้ต่างๆทั่ว
บริเวณวัดในเวลาอันรวดเร็ว ท่านไม่ก่อสร้างอะไรทั้งสิ้นนอกจากปลุกต้นไม้ สร้างความไม่
พอใจให้แก่ผู้เสียผลประโยชน์และคนที่เคยสนุกสนานจนเขานานานามกันว่า วัดด้าน
ราม่ามาแต่อดีต

มาถึงวัดนี้ทุกเสียงที่ต่อต้านท่านกลายเป็นเสียงสรรเสริญเพราะวัดด้านราม่าที่แสนจะ
หนวกหู จอแจในอดีต กลายเป็นวัดด้านประชากรที่แสนจะร่มรื่น ไปด้วยแมกไม้ นับเป็นวัด
ต้นแบบในเมือง ที่วัดในเมืองทั้งหลายจึงพึงได้พัฒนาวัดให้ร่มรื่นสมกับคำว่าอาราม

ท่านอาจารย์ไม่เคยขอเงินจากใครหรือไม่เคยเรียไรใครมาสร้างหรือพัฒนาวัด แต่ใคร
ถวายเงินมาท่านจะนำไปใช้พัฒนาวัดจนหมด เมื่อท่านเข้ามาที่วัดด้านประชากร เจ้าอาวาส
รูปก่อนได้สร้างอุโบสถค้างไว้ ท่านไม่ยอมหาเงินสร้างโบสถ์ เวลาใครถวายเงินมาครั้งหนึ่ง
ท่านก็จะนำไปสร้างโบสถ์ที่ค้างอยู่ตามมีตามเกิด ท่านสร้างจนเสร็จดังที่เห็นกันทุกวันนี้

อาจารย์เจ้าคุณพระเทพญาณโมลี ก็เป็นต้นแบบแห่งผู้สันโดษและเสียสละ ท่านมี
ความรักในการสอนภาษาบาลีไม่เบื่อ แต่ละวันท่านทำงานทั้งงานสอนงานใช้แรงไม่น้อย
กว่าสิบกว่าชั่วโมง เพราะท่านเป็นช่างก่อสร้างมาก่อน งานนวรรกรรมซ่อมแซมเสนาสนะ
เล็กๆน้อยๆจึงไม่ต้องจ้างช่างอื่น ท่านรับทำให้หมดเลย

ท่านจึงต้องทำงานทั้งบู๊ทั้งบุน่เคียงคู่กันเสมอมา ปัจจุบันนี้ท่านได้จ้างช่างฝีมือดีมาวาดภาพพุทธประวัติที่ฝาผนังอุโบสถวัดชั้นเงินอย่างสวยงาม ภาพพุทธประวัติที่ท่านให้วาดนั้นเป็นภาพจากหินสลักแต่โบราณและบางภาพท่านได้เสริมกรรมเข้าไปด้วย ต่อไปจะกลายเป็นสถานศึกษาพุทธประวัติที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่งของภาคใต้

ท่านอาจารย์พระเทพญาณ โมลี เป็นพระมหาเถระอีกรูปหนึ่งที่มีความใกล้ชิดกับท่าน อาจารย์พุทธทาสมาตั้งแต่ยังเป็นพระหนุ่มๆ เป็นผู้นำข้าพเจ้าไปสวนโมกข์บ่อยๆ ตั้งแต่ยังเป็นสามเณรน้อยๆ เมื่อท่านไปสวนโมกข์พระสงฆ์ทุกรูปก็รู้จักท่านอย่างสนิทสนมทุกคน ท่านอาจารย์โพธิ์ เจ้าอาวาสวัดสวนโมกข์รูปปัจจุบันก็สนิทสนมกับท่านมาก นับเป็นสหัชกรรมรุ่นสองที่ได้สืบงานท่านอาจารย์ทั้งสองได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ ท่านอาจารย์พระเทพญาณ โมลีได้สืบทอดงานหลวงพ่อพระราชญาณกวี และท่านอาจารย์โพธิ์ได้สืบทอดงานท่านอาจารย์พุทธทาสได้ดี

ท่านอาจารย์มหาจันทร์ ฐิตวิโส เป็นพระมหาเถระที่รักการสอนบาลี รักสำนักเรียนบาลี มีความเมตตากรุณาต่อศิษย์สูง เป็นกันเองกับศิษย์อย่างมาก ใครมีความเดือดเนื้อร้อนใจเรื่องอะไร ไม่กล้าไปปรึกษา ท่านอาจารย์ใหญ่ทั้งสอง ก็แอบมาหาท่านอาจารย์มหาจันทร์นี้แหละ เวลาพระเณรจะกลับบ้านหรือขาดปัจจัย ก็มักจะมากะชิบกับท่าน ท่านไม่เคยขัดข้อง บางทีถึงกับเทยามให้ พระเณรวัดชั้นเงินไม่ค่อยมีปัจจัยนักเพราะท่านอาจารย์ให้ขยันเรียนเรื่องจะไปสวดศพหรือบังสุกุลเพื่อหาปัจจัยไม่ค่อยจะมี

อย่างไรก็ตามท่านอาจารย์ทั้งสามคือ พระราชรัตนวิสุทธิ พระเทพญาณ โมลี และพระมหาจันทร์ มีปฏิปทาเหมือนกันคือเสียสละ ท่านทั้งสามสอนภาษาบาลีและนักธรรมแบบไม่มีนิศยภัตหรือเงินเดือนมาตลอดเวลา ข้าพเจ้าได้รับปฏิปทานี้ของท่านอาจารย์มาใช้ตามอุดมคติว่า ทำงานพระศาสนาต้องไม่หวังสิ่งตอบแทนเพราะเป็นงานบุญกุศลอยู่แล้ว เมื่อเราต้องการบุญ เราอยู่ในกองบุญ ก็ต้องทำบุญและรับบุญเป็นความสุขใจ หากญาติโยมถวายปัจจัยมาก็ต้องพิจารณาว่า จะจ่ายอย่างไรถึงจะเป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาและสาธารณะ ตามที่ทายกทายิกาตั้งใจ

หลวงพ่อก็คือท่านหนึ่งที่ยืนหยัดสร้างสำนักเรียนบาลีมาด้วยกันกับท่านอาจารย์ทั้งสามที่เอ่ยนามมาและพระราชญาณกวีคือ หลวงพ่อสมาน คันธวีโร ข้าพเจ้าจำราชทินนาม

ท่านไม่ได้ นึกอยู่หลายวันก็นึกไม่ออก หากใครตรวจปรุฟแล้วจำได้กรุณาใส่ลงไปด้วย เป็นพระมหาเถระที่รักสำนักเรียนบาลี รักพระพุทธศาสนามาก แม้ท่านจะสอนบาลีไม่ได้ แต่ท่านทุ่มเทพลังกายใจดูแลอาหารพระภิกษุสามเณรอย่างสุดความสามารถ

สำนักเรียนบาลีสมัยที่ข้าพเจ้าเรียน อาหารการฉันไม่อุดมสมบูรณ์ บางทีออกบิณฑบาตจนทั่วตลาดหลังสวนก็กลับวัดบาตรเปล่า หวังเพียงได้ฉันเพลที่โรงฉัน ซึ่งต้องได้ฉันแน่ๆ เพราะคุณนายวิมลถวายข้าวสารอย่างพอเพียง ส่วนผักท่านอาจารย์เจ้าคุณพระเทพญาณโมลี ชักชวนสามเณรอย่างพวกเราไปปล่อยความหนุ่มกั้นในทอนริมแม่น้ำหลังสวน ด้วยการพรวนดินบ้างปลุกผักต่างๆบ้าง และมีความลับที่จะต้องเปิดเผยว่า ท่านอาจารย์ให้ตัดปุ๋ยมนุษย์ไปรดผัก ไม่นานผักก็งามและรสชาติหวานเหลือเกิน เพียงพอแก่พระสงฆ์สามเณรที่จะฉันและแจกญาติโยมที่มาเลี้ยงพระบ้าง ญาติโยมบางคนได้รับผักไปแล้วต่างชื่นชมว่าเหมมผักลูกเณรหวานจริงๆ ลูกเณรก็พากันยิ้มกริ่ม เพราะคิดถึงปุ๋ยมนุษย์นั่นเอง

หลวงพ่อดมจะเป็นผู้จัดการหาอาหารต่างๆมาจากตลาด สมัยนั้นไม่มีโทรศัพท์ เวลาสามล้อหรือมอเตอร์ไซค์ผ่านท่านจะสั่งไปเรื่อยๆว่า เอาโน้นมาให้หน่อยเอานี่มาให้หน่อยเพื่อปรุงเป็นอาหารถวายพระ บางทีท่านหุงข้าวกระทะตั้งไว้หรือฝีกสามเณรให้หุงจนแก่แต่ท่านต้องควบคุม หากได้ช่วยกันทำครัวให้วัด พระเณรที่ผ่านวัดฉันเงินนอกจากจะเรียนแก่ ขยัน เสียสละ ดังพระอาจารย์แล้วยังทำกับข้าวได้อย่างน้อยพอเอาตัวรอดได้ยามอดอยาก แม้ปรุงอาหารได้ไม่อร่อยแต่รับรองว่าไม่อดตาย

หลวงพ่อดมอยู่กับสำนักเรียนบาลีจนมรณภาพไปเมื่อสองปีที่ผ่านมานี้เองท่านเป็นคนรักสำนักเรียนบาลีจริงๆ เป็นต้นแบบของพระมหาเถระที่เปี่ยมด้วยมุทิตาจิต ยินดีกับลูกศิษย์ลูกหาที่สอบได้แล้วก็จากไป ท่านเรียกข้าพเจ้าด้วยความรักว่า เจ้ามีด ตามภาษาถิ่นที่คนรักกันหรือเรียกพระสงฆ์ที่รักมากกว่าเคารพ คำว่ามีดคือดำเนินเอง

ถ้าชาวบ้านเรียกพระสงฆ์ที่มีพรรษาอายุกาลว่า ท่าน คือการเรียกด้วยความเคารพ แต่ถ้าเรียกว่า เจ้า นำหน้าจะเรียกด้วยความรักสนิทสนมกันมากกว่า ชาวท้องถิ่นที่เป็นผู้ใช้ภาษาจะรู้จักถึงความเหมาะสมของการใช้ภาษาว่าควรจะเรียกท่านกับพระสงฆ์รูปใดและควรจะเรียกเจ้ากับพระรูปใด

หลวงพ่อพระราชญาณกวี สร้างสำนักเรียนบาลีขึ้นมาตั้งแต่เบื้องต้นจนกระทั่งกลายเป็นสำนักเรียนอันดับต้นๆของประเทศ และระดับแนวหน้าของจังหวัดภาคใต้ที่มีเปอร์เซ็นต์พระภิกษุสามเณรสอบได้มากเป็นประจำทุกปี จนกระทั่งใครๆก็แนะนำกันว่าถ้าอยากเป็นมหาเร็วกๆก็ต้องไปเรียนบาลีที่วัดขันเงิน เพราะสำนักเรียนบาลีจัดระเบียบการเรียนการสอนอย่างจริงจัง หัวใจสำคัญของ อาจารย์ทุกท่านมีความรู้จริง สอนจริงๆ เปี่ยมล้นไปด้วยประสบการณ์

ความเป็นปึกแผ่นของสำนักเรียนบาลีที่หลวงพ่อพระราชญาณกวีทำได้สำเร็จ และท่านได้เห็นความสำเร็จนั้นด้วยความชื่นใจตลอดเวลานวาระสุดท้ายของชีวิต ด้วยความช่วยเหลืออย่างทุ่มเทเสียสละ กรุณา ของพระสงฆ์ระดับยอดขุนพลทั้งสี่รูปดังที่เอ่ยนามมาข้างต้น ช่วยประสานมือประสานงานและประสานใจลงหลักปักฐานสร้างสำนักเรียนบาลีอย่างมั่นคง อันกล่าวได้ว่า เป็นแกนหลักที่สำคัญของการธำรงพระพุทธศาสนา

หลวงพ่อพระราชญาณกวีเองนอกจากจะให้การสนับสนุนอย่างสุดจิตสุดใจแล้ว ท่านยังทำหน้าที่ พระอุปัชฌาย์ และเจ้าอาวาสได้อย่างดีเยี่ยม ความรักความเป็นห่วงพระภิกษุสามเณรเป็นที่ประทับใจของพวกเราไม่น้อย หลวงพ่อพระราชญาณกวี เป็นพระสงฆ์ที่สันโดษ อดทน ไม่ละโมภ จึงไม่มีวิธีการหาเงินนอกกลุ่มนอกทางมาใช้จ่าย ในสำนักเรียน แต่ยังชีพกันด้วยปัจจัยสี่ตามแรงศรัทธา แต่ความเมตตาของท่านที่ร่วมสุขร่วมทุกข์จริงๆกับพระเณรอย่างไม่เห็นแก่ตัวนี่สิคือสิ่งประเสริฐ

หลวงพ่อพระราชญาณกวีจะลงโรงฉันทุกวัน ไม่ขาดเพื่อฉันภัตตาหารเพลร่วมกับพระภิกษุสามเณร ท่านเดินตรวจตั้งแต่ปลายแถวไปถึงที่นั่งของท่าน หากอาหารหรือของหวานมีน้อย ท่านก็จะแบ่งจนทั่วถึง เช่น มีคนถวายกล้วยท่านสักหวีหรือสองหวี เป็นการนำมาถวายส่วนตัว ท่านจะเหลียวดูพระเณรปลายแถวอย่างสงบระยะหนึ่ง แล้วท่านก็จะขอมีดจากแม่ครัวตัดกล้วยแต่ละผลเป็นสองชิ้นบ้างสามชิ้นบ้างแบ่งถวายให้พระเณรฉันอย่างทั่วถึง แม้จะมีเพียงน้อยนิด แต่ทว่าน้ำใจกว้างใหญ่นัก

บางวันไม่มีใครมาเลี้ยงอาหารเพล ท่านอาจจะไม่มีปัจจัยให้แม่ครัวไปซื้อของ แม่ครัวและสามเณรก็พากันตำน้ำพริกมะขามอ่อน นำเอาพริกและผักจากในสวนในแปลงผักตามมี ตามเกิด มาใส่สำหรับถวายท่านเหมือนกับพระเณรรูปอื่นๆ ท่านลงมานั่งที่ของท่าน

แล้วท่านเข้าใจว่า พระเณรหรือแม่ครัวคงไม่สบายใจแน่นอนที่หลวงพ่อก็ไม่มีอะไรฉันเลย ต้องมาฉันน้ำพริกกับพวกเรา เมื่อรับประทานเสร็จแล้ว ท่านก็ตักอาหารมาพิจารณาแล้ว ท่านเริ่มฉัน ท่านหยิบผักกลุ่มใหญ่ๆมาฉันแล้วจิ้มน้ำพริกฉัน พุคภาษาชาวบ้านว่าท่านฉันด้วยความเอร็ดอร่อย เติมข้าวอีกด้วย พอฉันเสร็จท่านก็พูดว่า เหมวันนี้ฉันอาหารได้เยอะเป็นพิเศษ ท่านพูดแค่นั้น ผู้จัดสำรับขามยากก็ดีใจแล้ว

เวลาใครน่านมฉันไปถวายท่านพร้อม โอวัลดิน หลังทำวัตรเย็นท่านจะเรียกสามเณรมานั่งคุยหน้ากุฏิ แล้วบอกให้สามเณรขึ้นไปบนกุฏิของ โอวัลดินมาถวายท่านและสามเณรอย่างทั่วถึง จนสามเณรรู้แล้วว่า ถ้าหลวงพ่อก็เรียกประชุมอย่างน้อยก็โอวัลดินหนึ่งแก้วต้องได้ฉันก่อนข้างแน่นอน

หลังทำวัตรเย็นทุกวัน ท่านจะนำพระภิกษุสามเณรนั่งสมาธิเป็นประจำไม่ต่ำกว่าหนึ่งชั่วโมง เมื่อนั่งสมาธิเสร็จแล้ว ท่านก็หันมาหาพระภิกษุสามเณรทั้งหมดเพื่อรับการคารวะจากพระภิกษุสามเณร การ ได้มีโอกาส ทำวัตรสวดมนต์เย็นร่วมกับ พระอุปัชฌาย์อาจารย์ ย่อมเพิ่มความอบอุ่นจิตใจ แก่พระภิกษุสามเณรเป็นอย่างดี เป็นการสร้างความสามัคคีให้แก่หมู่คณะ เป็นการปฏิบัติธรรมตามที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า หมั่นประชุมกันเนื่องนิคฺย เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุมเมื่อเลิกก็พร้อมเพรียงกันเลิก

หลวงพ่อก็พระราชญาณกวีได้เขียนบทความไว้มากมายแต่ไม่ได้รวมไว้อย่างเป็นทางการหมดเป็นหมู่ โดยใช้นามปากกาว่า บ.ช. เขมาภิรต ย่อมมาจาก บุญชวน เขมาภิรโต ซึ่งแปลว่าเป็นผู้ยินดีในธรรมอันเกษม ตอนที่ท่านกลับมาจากสวน โมกข์ใหม่ๆ ได้เขียนหนังสือเล่มหนึ่งชื่อว่า ตอบคำถามนายเหตุผล พิมพ์เป็นหนังสือ บรรดานักเลงธรรมะก็ได้อ่านกัน และบทความที่มีผู้นำไปตีพิมพ์บ่อยๆก็คือ เรื่อง อนัตตาปริทรรศน์ ซึ่งนับเป็นธรรมะระดับแก่นของพระพุทธศาสนาที่สำคัญ

พระสหายธรรมที่สามท่านได้มีโอกาสทำงานพระพุทธศาสนาด้วยกันหลายๆครั้ง เช่นเมื่อคราวจัดการประชุมพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกที่วัดอุมงค์จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งหลวงพ่อก็ปัญญานันตะเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงที่สำคัญในการจัดงานครั้งนี้ ในงานนี้หลวงพ่อก็พุทธทาสเป็นผู้ทำสุนทรพจน์ และมอบหน้าที่ให้หลวงพ่อก็พระราชญาณกวีเป็นผู้อ่านสุนทรพจน์นั้น นับเป็นการทำงานระดับโลกของสามสหายธรรมอย่างราบรื่นกลมกลืนยิ่งนัก

เมื่อถึงกลางพรรษาจะมีพิธีทำวัตรหลวงพ่อพุทธทาส หลวงพ่อปัญญานันทะ ก็เดินทางมาจากวัดชลประทานรังสฤษฎ์ หลวงพ่อพระราชญาณกวี ก็เดินทางมาจากหลังสวน ซึ่งอยู่ไกลจากสวนโมกข์ประมาณหกสิบกิโลเมตร เนื่องจากหลวงพ่อพระราชญาณกวี เป็นที่เคารพรักของพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนในจังหวัดชุมพรทั่วทุกท้องถิ่น เพราะใครนิมิตไปแสดงธรรมท่านจะรับไปทุกที่ทุกงานไม่ว่างานเล็กหรืองานใหญ่ จึงเป็นที่ประทับใจของพุทธศาสนิกชนและใกล้ชิดกับพระในปกครองยิ่งนัก เวลาท่านจะไปสวนโมกข์จึงมีพระสงฆ์จากอำเภอต่างๆ ในจังหวัดชุมพรจะพากันเหมารถสองแถวนำพุทธศาสนิกชนที่ต้องการไปร่วมงานกันอย่างมากมาย เอกลักษณะของชาวชุมพร เวลาไปทำวัตรที่สวนโมกข์คือ ต้องนำผลไม้ไม่ว่าจะเป็นเงาะทุเรียนลงสาบทอดผ้าป่าเสมอ เรียกว่าผ้าป่าผลไม้ โดยนำผลไม้ต่างๆ ไปวางบริเวณหินโค้ง กล่าวคำถวายทานแล้วจัดถวายไว้แก่พระสงฆ์ได้แจกจ่ายกันฉันอย่างทั่วถึง

ในการทำวัตรปีหนึ่ง ข้าพเจ้ายังจำพระสามสหายธรรมได้เป็นอย่างดีที่ท่านได้นั่งล้อมวงกันสนทนาเรื่อง ตายแล้วเกิดหรือไม่ พอข้าพเจ้าได้ยินเรื่องนี้ ข้าพเจ้ารีบเข้าไปใกล้ที่สุดเท่าที่จะทำได้ ในที่ประชุมนั้นมีผู้รู้หลายคนนั่งอยู่ด้วย หลวงพ่อพระราชญาณกวีเป็นผู้แสดงความคิดเห็น โดยยกเอาพระสูตรต่างๆ มาอ้างอิงอย่างหนาแน่นว่า ตายแล้วยังเกิดอีก หลวงพ่อปัญญานันทะและหลวงพ่อพุทธทาส นั่งฟังด้วยความสนใจ เปี่ยมด้วยรอยยิ้ม หลวงพ่อปัญญานันทะไม่ได้แสดงความคิดเห็นอะไร แต่หลวงพ่อพุทธทาสเป็นผู้สรุปจบปิดรายการซึ่งข้าพเจ้าเงี่ยหูฟังแทบว่าใจจะหยุดเต้น

หลวงพ่อพุทธทาสสรุปว่า ที่พูดกันมาทุกท่าน ล้วนเป็นความเห็นที่ดีและมีประโยชน์ แต่ที่จะต้องคิดกันให้ดีก็คือว่า ตอนนี้เราทำอะไรอยู่ แล้วทำให้ดีที่สุดก็พอ

หลวงพ่อพุทธทาสท่านพูดแค่นี้จริงๆ ท่านไม่แสดงความเห็นด้วย หรือไม่แสดงความเห็นคัดค้าน ไม่มีฝักฝ่าย แต่เป็นกลางได้อย่างดี ที่ประชุมได้ฟังท่านก็อบอุน ทำให้ทุกคนหันมาอยู่กับชีวิตจริงๆ ในปัจจุบันขณะต่อไป

สหายธรรมทั้งสามท่าน ได้ประพฤติพรหมจรรย์ตามรอยบาทของพระบรมศาสดาอย่างเต็มสติกำลัง ได้ใช้ชีวิตในสมณเพศบำเพ็ญประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาอย่างหาค่ามิได้ นับเป็นชีวิตที่เกิดมาอย่างมีคุณค่า เป็นพระสงฆ์ต้นแบบแห่งศตวรรษนี้ หากพระภิกษุ

สามเณรทั้งหลายรุ่นหลัง ได้ยิน ได้ฟังปฏิปทาของท่านเหล่านี้แล้ว รับปฏิปทาของท่าน
เหล่านั้นมาปรับใช้อย่างเหมาะสม การบวชประพฤติพรหมจรรย์ก็จะมีคุณค่า
พระพุทธศาสนาก็จะเจริญรุ่งเรือง